

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Кандидат: мр Марија Јелић

Тема: Педагошке импликације развијања социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ
1. Датум и орган који је именовео комисију 19.6.2015. године, Наставно-научно веће Филозофског факултета у Новом Саду
2. Састав комисије са знаком имена и презимена сваког члана, звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање, датума избора у звање и назив факултета, установе у којој је члан комисије запослен: др Радован Грандић, редовни професор за ужу научну област Педагогија, изабран у звање 05.12.1997. године, запослен на Филозофском факултету у Новом Саду, ментор, др Милка Ољача, професор емеритус, др Оливера Кнежевић-Флорић, редовни професор за ужу научну област Педагогија, изабрана у звање 24.10.2013. године, запослена на Филозофском факултату у Новом Саду.
II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ
1. Име, име једног родитеља, презиме: Марија, Мирослав, Јелић. 2. Датум рођења, општина, република: 11.03.1971. године, Кикинда, Република Србија. 3. Датум одбране, место и назив магистарске тезе: 17.04.2007. године, Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, „Међусобни сукоби ученика средњих школа и њихово решавање“. 4. Научна област из које је стечено академско звање магистра наука: магистар дефектолошких наука-научно подручје Превенција и ресоцијализација лица са поремећајима у друштвеном понашању.
III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ: Педагошке импликације развијања социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања.

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Навести кратак садржај са назнаком броја страна поглавља, слика, шема, графикана и сл.

Докторска дисертација има 8 поглавља, обима 376 страница куцаног текста. Од тога 256 страница чини основни текст, 31 страница литература (569 референци) и 89 страница прилози (6 прилога). Рад садржи 4 слике, 5 графикана и 60 табела. Дисертација обухвата прегледно и јасно представљене целине: теоријски приступ истраживању, методолошки оквир истраживања, резултати истраживања са дискусијом, закључна разматрања и педагошке импликације.

Након краћег увода (1-2) следе три међусобно повезана теоријска поглавља која представљају теоријско-методолошку основу за операционализацију конструкта социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања (3-120). У првом поглављу, под називом *Социјална компетентност* хронолошки је описан развој овог концепта - од првобитне усмерености на истраживања конструкта социјалне интелигенције у оквиру интелектуалних способности до савремених схватања која претпостављају сагледавање социјалне компетентности као мултидимензионалног конструкта (3-7). Приказујући актуелни модел социјалне компетентности који се састоји од три хијерархијски уређена нивоа анализе и различите приступе њихове операционализације и мерења, кандидаткиња указује на основни теоријско-методолошки оквир истраживања (8-12). Следи детаљан приказ детерминанти и корелата кључних показатеља социјалне компетентности који се односе са једне стране, на исходе социјалног функционисања (просоцијално понашање, екстернализовани проблеми, интернализовани проблеми, проблеми са вршњацима и решавање конфликта 13-34), а са друге, на социјалне вештине (асертивност, одговорност, самоконтрола, емпатија, кооперативност 35-57) као независне конструкте процене социјалне компетентности. У оквиру другог поглавља *Деца и млади без родитељског старања* дефинисан је појам дете без родитељског старања и анализирани су различити теоријски приступи у објашњењу овог појма са акцентом на еколошки модел (58-66). Полазећи од еколошког приступа кандидаткиња надаље приступа исцрпној анализи емпиријских налаза о етиологији и породичним факторима ризика за неадекватно родитељско старање и критички расветљава на који начин сваки од њих (партнерски и породични проблеми, непотпуна породица, социоекономски проблеми, породице са болесним чланом, дете са интелектуалном ометеношћу у породици) утиче на развој и различите аспекте психо-социјалног функционисања деце и младих (67-83). На крају су приказани резултати досадашњих истраживања и анализирани карактеристике породица деце и младих која су доспела у стање потребе за социјалном заштитом, као и друштвена реакција и развој облика социјалне заштите ове посебно осетљиве категорије деце и младих (84-94). У последњем теоријском поглављу *Снаге и тешкоће деце и младих у домској заштити* дат је приказ досадашњих истраживања о социјалним односима и функционисању деце и младих у институцијама (95-101), а кроз критичко-аналитички приступ карактеристика институционалне заштите, односно контекста у којем живе и даље се развијају деца и млади без родитељског старања указано је на протективне и ризичне факторе развијања социјалне компетентности младих у домској заштити (102-120).

Методолошки део истраживања детаљно је приказан у четвртном поглављу дисертације (121-148). Ово поглавље обухвата методолошка обележја предузетог емпиријског истраживања и у оквиру њега дефинисани су: проблем и предмет истраживања, циљ и задаци, хипотезе, варијабле, технике и инструменти, обележја популације и опис узорка, ток истраживања и статистичка обрада. Полазећи од теоријско-методолошког оквира који претпоставља сагледавање социјалне компетентности на више нивоа посебна пажња посвећена је опису различитих нивоа статистичке анализе и приступа у мерењу различитих показатеља социјалне компетентности, операционализацији варијабли као и опису и провери валидности и поузданости примењених инструмената у нашој средини (123-138). Будући да деца са лако интелектуалном ометеношћу (ИО) чине више од трећине укупног броја деце и младих који су смештени у домове структура узорка, који подразумева и компаративну групу деце и младих са родитељским старањем, приказана је у односу на породични и интелектуални статус деце и младих. Компаративну групу деце са родитељским старањем кандидаткиња је уједначила са подзорцима деце из дечјих домова према интелектуалном статусу, узрасту, полу, школском успеху и средини. Структура и анализа у односу на ова обележја детаљно је приказана за све четири подгрупе, док је узорак типичне и лако ИО деце без родитељског старања описан и у односу на разлог смештаја у дом и број проблема у породици (139-146).

У оквиру петог поглавља *Резултати истраживања и дискусија* прегледно и јасно су приказани добијени налази у односу на све посматране показатеље социјалне компетентности, односно нивое анализе (149-237). Структура овог дела прати истраживачке циљеве и задатке и усмерена је на тестирање постављених хипотеза.

Реултати и дискусија приказани су у оквиру следећих целина: (1) квалитет социјалног функционисања (просоцијално понашање, екстернализовани и проблеми у понашању, интернализовани и емоционални проблеми, проблеми са вршњацима и решавање конфликта) у зависности од породичног и интелектуалног статуса деце и младих (149-166); (2) развијеност социјалних вештина (асертивност, одговорност, самоконтрола, емпатија, кооперативност) у зависности од породичног и интелектуалног статуса деце и младих-процене одраслих (167-173) и самопроцене (174-182); (3) повезаност социјалних вештина и показатеља социјалног функционисања деце и младих без (183-199) и са родитељским старањем (200-210) у односу на процене одраслих и самопроцене; (4) повезаност варијабли институционалне заштите и показатеља социјалне компетентности деце и младих (210-2017); (5) повезаност личних карактеристика деце и младих са показатељима социјалне компетентности (218-237). На основу анализе и интеграције добијених налаза, као крајњи циљ и задатак истраживања конципиран је и приказан модел програма намењеног учењу специфичних социјалних вештина које су повезане са одређеним аспектима социјалног функционисања деце и младих у институционалној заштити (238-244).

У последњем поглављу основног текста под насловом *Закључна разматрања и педагошке импликације* (245-256) синтетисани су добијени резултати и на темељу њих указано је на педагошке импликације у односу на сваки ниво сагледавања социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања. Посебно су дате препоруке које би могле послужити за унапређење васпитно-образовне праксе у домовима у циљу развијања социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања.

Следи део *Литература* (257-287) са 569 референци релевантних за широко постављен теоријско-методолошки оквир и поређење резултата истраживања са налазима других студија.

На крају дисертације налази се шест *прилога* (288-376). Први прилог пружа увид у инструменте истраживања (288-303). Остали прилози представљају допуну главним статистичким анализима, а односе се на факторску структуру инструмената примењених у истраживању са детаљнијом анализом ајтема (304-316), ближи опис компаративне групе деце и младих са родитељским старањем (317-319) и друге статистичке анализе (Т-тест; двофакторске анализе; тестови контраста) релевантне за тумачење резултата, а које би својим обимом оптерећивале основни текст (320-376).

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Докторска дисертација мр Марије Јелић представља сложени научно-истраживачки подухват, како у смислу комплексности предмета којим се бави, тако и нацрта истраживања и избора методолошких процедура и поступака. Кандидаткиња се нашла пред тематски веома разуђеним и теоријско-методолошки недовољно систематизованим истраживачким пољем, тако да је своју пажњу фокусира на најпре на успостављање односа између теоријских приступа и емпиријских истраживања конструката социјалне компетентности, а затим на разматрање овог концепта с аспекта социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања са акцентом на критичку анализу породичних ризико фактора и облике социјалне заштите ове деце. На крају су изложени досадашњи налази о социјалним односима деце и младих у институцијама и критички су анализирани протективни и ризични фактори развијања социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања у домском контексту одрастања. Одабир и бројност консултоване литературе потврђују да је кандидаткиња добро упозната са предметом истраживања и да теоријски део дисертације својом структуром и ваљано аргументованим садржајем представља добру основу за постављање истраживачког проблема, избор метода и организацију нацрта истраживања.

Методолошки део садржи коректан опис свих елемената истраживачког нацрта и задовољава принципе научног истраживања. Општи циљ истраживања усмерен је на концептуализацију модела програма намењеног учењу социјалних вештина које би допринеле ефикаснијем социјалном функционисању деце и младих без родитељског старања. Операционализацију овог циља кандидаткиња је дефинисала кроз конкретне задатке, односно проблеме истраживања који се односе на процену различитих показатеља социјалног функционисања деце и младих и развијеност њихових социјалних вештина. Анализа међусобне повезаности ова два конструкта кључна је за концептуализацију модела програма развијања социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања. Поред тога, проблем истраживања односи се и на утврђивање повезаности социјалне компетентности (социјално функционисање и социјалне вештине) деце и младих без родитељског старања са њиховим личним и карактеристикама институционалне заштите. То значи да је кандидаткиња проблему истраживања покушала да приступи са више страна и социјалну компетентност деце и младих без родитељског старања сагледа истовремено на индивидуалном и

друштвеном плану, а кроз контекст институционалне заштите, те њене потенцијале у јачању и развијању социјалних компетенција ове деце и младих. С обзиром на мултидимензионалност истраживања, кандидаткиња је јасно дефинисала фазе истраживања и нивое статистичке анализе, а варијабле су операционализоване у складу са изложеним теоријским моделима и релевантним емпиријским налазима који се односе на конкретне показатеље социјалне компетентности, као и њихове корелате везане за личне карактеристике деце без родитељског старања и карактеристике институционалне заштите. Опис инструмената уз детаљну анализу и потврду њихових задовољавајућих метријских карактеристика у предузетом истраживању, примена статистичких поступака који су у складу са изложеним нацртом и задацима истраживања, као и репрезентативност узорка и начин узорковања потврђују да је истраживање засновано на општим методолошким принципима. Осим тога, повећање објективности укључивањем више техника и извора процене социјалне компетентности, као и компаративне групе деце и младих са родитељским старањем и формирање подузорака деце и младих са лаком интелектуалном ометеношћу потврђују да је реч о сложеном али методолошки ваљаном конципираном истраживању које је резултирало бројним значајним резултатима.

Приказ добијених резултата следи логику нацрта истраживања као и постављене циљеве и задатке. Систематизоване целине у које је кандидаткиња разврставала обимну емпиријску грађу олакшавају праћење и разумевање великог броја разматраних питања. Први сет резултата са двофакторским нацртом односи се на анализу показатеља социјалног функционисања: просоцијално понашање, проблеми у понашању, емоционални проблеми, екстернализовани проблеми, интернализовани проблеми, проблеми са вршњацима и решавање међувршњачких конфликта. Добијени налази указују на које од посматраних показатеља социјалног функционисања породични и интелектуални статус имају значајан утицај, као и однос утицаја породичног и интелектуалног статуса што је вредно са аспекта превенције наведених показатеља социјалног функционисања. Опредељење кандидаткиње да користи разноврсне инструменте у прикупљању података обрађујући пажњу на међусобну повезаност инструмената који мере сличне димензије исхода социјалног функционисања (нпр. екстернализовани проблеми и проблеми у понашању) допринело је да се испитивани феномени прецизније сагледају. Други ниво анализе социјалне компетентности односи се на процену развијености социјалних вештина: асертивност, кооперативност, одговорност, самоконтрола, емпатија у зависности од породичног и интелектуалног статуса деце и младих (факторски нацрт 2x2). Кандидаткиња је за процену социјалних вештина користила два инструмента (чек листу и скалу процене) и два извора процене (процене одраслих и самопроцене). Коришћењем различитих инструмената за процену социјалних вештина указано је на значај процене појединачних социјалних вештина, а не укупног скорa за ефикасност циљне интервенције. Такође, различити извори процене (процене одраслих, самопроцене) и њихова компаративна анализа о развијености социјалних вештина деце указали су на значај контекстуалних и ситуационих варијабли на различито испољавање социјалних вештина. Поред значајних налаза о социјалној компетентности (социјалне вештине и социјално функционисање) деце и младих са и без родитељског старања, нацрт истраживања и сложеност узорка допринели су да се показатељи социјалне компетентности сагледају и у односу на интелектуални статус, и то не само деце без родитељског старања већ и деце и младих са родитељским старањем, као и у односу на интеракцију породичног и интелектуалног статуса. Наредни сет резултата (каноничка корелациона анализа) кључни је у смислу емпиријске провере концепта социјалне компетентности. Потврђено је да су испитиване социјалне вештине нужне за ефикасно социјално функционисање, али и да нису све социјалне вештине подједнако значајне за све аспекте социјалног функционисања. Посебну вредност имају налази који указују које социјалне вештине су повезане са одређеним аспектима социјалног функционисања. Резултати о повезаности варијабли институционалне заштите и показатеља социјалне компетентности значајни су јер указују које конкретне варијабле институционалне заштите представљају протективне, а које ризичне факторе социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања. Налази о повезаности личних карактеристика деце и младих са различитим показатељима социјалне компетентности потврдили су да карактеристике деце имају значајан, али најмањи утицај на социјалну компетентност. У последњој целини, следећи нацрт истраживања и општи циљ истраживања, сумирањем свих добијених налаза кандидаткиња је приказала модел програма намењеног развијању социјалних вештина које би допринеле ефикаснијем социјалном функционисању деце и младих без родитељског старања, са акцентом на вештине које су важне када су у питању деца са лаком ИО. Посебну вредност имају модели који приказују који склопови социјалних вештина представљају предикторе за различите аспекте социјалног функционисања деце и младих у домском контексту одрастања.

Добијене резултате истраживања кандидаткиња је представила и интерпретирала у складу са дефинисаним задацима истраживања, на темељу тестираних хипотеза, примењених статистичких поступака, као и у складу са изложеним теоријским основама. У дискусији која прати резултате кандидаткиња је показала умешност у анализи и тумачењу добијених резултата и повезивању са налазима ранијих студија. Свака целина у којој кандидаткиња износи и анализира резултате представља истраживање за себе, али само у целини и синтезом добијених налаза истраживања кандидаткиња је могла ваљано конципирати предложени модел и допринети богаћењу метода васпитно-корективног рада стручњака у социјалној заштити на развијању социјалне компетентности деце и младих у институционалној заштити. Изведени закључци и педагошке импликације усаглашени су са добијеним резултатима и очекиваним претпоставкама истраживања.

VI Списак научних и стручних радова који су објављени или прихваћени за објављивање на основу резултата истраживања у оквиру рада на докторској дисертацији

уз напомену:

Таксативно навести називе радова, где и када су објављени. У случају радова прихваћених за објављивање, таксативно навести називе радова, где и када ће бити објављени и приложити потврду о томе.

Јелић, М. (2011). Улога породице у развијању просоцијалног понашања деце са интелектуалном ометеношћу. У Н. Глумбић и В. Вучинић (Ур.), *Зборник радова V међународног научног скупа "Специјална едукација и рехабилитација данас"* (274-281). Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Јелић, М. (2011). Успех у школи и решавање међусобних конфликта ученика. *Настава и васпитање*, 60 (1), 100-116.

Јелић, М. и Р. Грандић (2013). Породични ризико фактори и социјална компетентност деце. У М. Вуковић (Ур.), *Зборник радова VII међународног научног скупа "Специјална едукација и рехабилитација данас"* (67-76). Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Јелић, М. и Г. Чолић (2014). Понашање ученика различитог породичног и интелектуалног статуса у школском контексту. XVII научна конференција "Педагошка истраживања и школска пракса. Изазови савременог образовања: нове улоге наставника, ученика и родитеља". Београд, 17.октобар. *Зборник резимеа*, Институт за педагошка истраживања, 104-105

Јелић, М. и И. Стојковић (2014). Социјалне вештине адолесцената са лаком интелектуалном ометеношћу. У М. Вуковић (Ур.), *Зборник радова VIII међународног научног скупа "Специјална едукација и рехабилитација данас"* (313-320). Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Јелић, М. и Р. Грандић (2015). Друштвена реакција у заштити права деце без родитељског старања. *Педагошка стварност*, 61 (1), 18-32.

Кандидаткиња је пријавила докторску дисертацију према раније важећим одредбама закона.

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

С обзиром на широко постављен оквир истраживања добијено је доста информација и изведено много педагошких импликација у односу на сваки ниво сагледавања социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања.

Резултати двофакторских анализа показатеља социјалног функционисања потврдили су да се деца без родитељског старања мање *просоцијално* понашају ($Eta^2=0.050$, $p<0.01$) и показују значајније више *екстернализованих* ($Eta^2=0.111$, $p<0.01$) и *проблема у понашању* ($Eta^2=0.091$, $p<0.01$) него деца и млади са родитељским старањем. Породични статус значајнији је предиктор *екстернализованих* и *проблема у понашању* него интелектуални статус ($Eta^2=0.014$, $p<0.05$ -екстернализовани проблеми; $Eta^2=0.029$, $p<0.01$ -проблеми у понашању), док у *просоцијалном* понашању нема разлика између типичних и ометених младих. Иако су главни налази показали да нема значајне разлике у *емоционалним* проблемима и врло ниске разлике на скали *интернализације* проблема ($Eta^2=0.019$, $p<0.01$ -породични статус; $Eta^2=0.009$, $p<0.05$ -интелектуални статус), интеракција породичног и интелектуалног статуса потврдила је да типична деца без родитељског старања имају више и *интернализације* ($Eta^2=0.026$, $p<0.01$) и *емоционалних* ($Eta^2=0.030$, $p<0.01$) проблема од њихових вршњака са родитељским старањем, док је у групи деце са лаком интелектуалном ометеношћу (ИО) обрнуто. Анализом других истраживања породичних односа типичне и

деце са ИО кандидаткиња претпоставља да због тога што родитељи деце са ИО чешће примењују презаштитнички стил васпитања то доприноси *интернализираним* симптомима и развијању *емоционалних проблема* њихове деце, а да демократски стил који је карактеристика родитеља типичне деце објашњава налаз у узорку типичне деце да она са родитељским старањем имају значајније мање *интернализованих* и *емоционалних проблема* од деце и младих без родитељског старања. Сумирањем свих добијених налаза о показатељима социјалног функционисања деце и младих кандидаткиња закључује да су породичне варијабле предиктори за све испитиване показатеље социјалног функционисања осим *проблема са вршњацима*. На *проблеме са вршњацима* ни породични ни интелектуални статус немају значајан утицај, али је вредан налаз да од свих показатеља социјалног функционисања *проблеми са вршњацима* представљају аспект у којем све подгрупе имају највиши скор. Уз врло ниске разлике начина решавања међувршњачких конфликта деце и младих са и без родитељског старања кандидаткиња закључује да на вршњачке односе неке друге варијабле имају значајнији утицај у односу на породични и интелектуални статус и указује да ризични фактори у породици највише доприносе *екстернализованим* и *проблемима у понашању* деце и младих.

Применом различитих инструмената и више извора процене развијености социјалних вештина деце и младих показано је да неадекватно родитељско старање није ризични фактор за развијање свих социјалних вештина. У *емпатији* и *асертивности* нису показане значајне разлике између посматраних подгрупа, а највећи ефекат разлика између младих са и без родитељског старања је у развијености *самоконтроле* ($Eta^2=0.077$, $p<0.01$). И типични ($AS=10.94$) и ометени млади ($AS=9.75$) без родитељског старања имају значајније лошију *самоконтролу* од њихових типичних ($AS=13.42$) и ометених ($AS=12.50$) вршњака са родитељским старањем. Иако значајне, разлике у *кооперативности* ($Eta^2=0.017$, $p<0.05$) и *одговорности* ($Eta^2=0.023$, $p<0.01$) младих са и без родитељског старања нису толико високе. Детаљније анализе и поређење са резултатима других студија показале су да на *кооперативност* и *одговорност* значајнији утицај имају мотивациони фактори. Испољавање ових вештина значајније је одређено циљевима појединца и параметрима конкретне ситуације него породичним и интелектуалним статусом деце. Осим тога, налази о различитом испољавању *самоконтроле* у интеракцији са одраслима (васпитачи, наставници) и са вршњацима су потврдили да је и испољавање самоконтроле различито у зависности од циљева појединца у конкретној ситуацији. Ови налази посебно су значајни ако се узме у обзир да важе не само за типичну већ и за децу и младе са лаком ИО.

Анализе у односу на интелектуални и породични статус деце пружиле су доста значајнијих налаза, посебно када су у питању деца са лаком интелектуалном ометеношћу. С обзиром да се у литератури истиче проблем високе преваленције агресивности (екстернализовани проблеми) деце са интелектуалном ометеношћу, кандидаткиња сматра значајним налазе који потврђују да породични статус има значајнији утицај на *екстернализоване проблеме* ($Eta^2=0.111$, $p<0.01$) и развијање *самоконтроле* ($Eta^2=0.077$, $p<0.01$) деце него интелектуални статус ($Eta^2=0.014$, $p<0.05$ -екстернализовани проблеми; $Eta^2=0.013$, $p<0.05$ -самоконтрола). Уз добијене налазе оба извора процене које потврђују да у осталим социјалним вештинама нема значајније разлике између типичне и ометене деце, произилази закључак кандидаткиње да когнитивни дефицити, бар када су у питању деца са лаком ИО, нису препрека развијању њихових социјалних вештина. Резултати у компаративној групи су показали да деца са лаком ИО могу развити социјалне вештине у границама њихових типичних вршњака. У прилог наведеном је и налаз да у *просоцијалном понашању* нема значајније разлике између типичне и деце са лаком ИО. Кандидаткиња претпоставља да је лошије *емоционално* и *социјално* функционисање деце и младих са лаком ИО, на које указују епидемиолошки подаци бројних студија у општој популацији, последица негативног односа уже и шире социјалне средине, а не дефицита социјалних вештина (пре свега самоконтроле) и когнитивних ограничења. Да средински фактори посредују однос социјалних вештина и екстернализованих проблема деце и младих са лаком ИО указују налази детаљнијих анализа у групи деце са родитељским старањем који су показали да је на нижим узрастима (12-14 година) развијеност *самоконтроле* деце са лаком ИО ($AS=13.56$) чак и нешто виша него код типичне деце ($AS=12.56$). Самим тим, нема разлике у *екстернализованим* проблемима између ометене ($AS=3.96$) и типичне ($AS=3.39$) деце на млађим узрастима. Међутим, на старијим узрастима (15-18 година), односно са већим социјалним искуством испољавање самоконтроле младих са лаком ИО ($AS=11.98$) значајније је лошије него њихових типичних ($AS=14.19$) вршњака, а што се манифестује и вишим скором на скали екстернализованих проблема младих са лаком ИО ($AS=4.10$) у односу на њихове типичне вршњаке ($AS=1.96$). Дискусијом резултата кроз поређење са налазима релевантних истраживања, посредно је

закључено да су због свог „недостатка” деца са лаком ИО ризичнија група за неадекватан однос уже и шире средине од типичне деце. На основу тога кандидаткиња претпоставља да су средински фактори значајнији предиктори реактивног реаговања деце и младих са лаком ИО него интелектуални статус. Из тог угла и налазе добијене у компаративној групи о изразитој *кооперативности* ($AS=17.28$ -ометени; $AS=14.11$ -типични) деце са лаком ИО, као и *просоцијаланој* оријентацији ($AS=7.14$ -ометени; $AS=7.37$ -типични) и *одговорности* ($AS=14.43$ -ометени; $AS=14.42$ -типични) у границама типичних вршњака, кандидаткиња објашњава потребом деце и младих са лаком ИО да буду прихваћена и задовоље очекивања родитеља, вршњака или наставника. Да породични статус није једини и кључни предиктор социјалне компетентности младих са лаком ИО потврђује и налаз о *емоционалним* проблемима. Показано је да деца са лаком ИО која живе са родитељима имају више *емоционалних* проблема ($AS=3.5$) него њихови ометени вршњаци који живе у дому ($AS=2.91$). За разлику од типичне деце, *емоционални* проблеми деце са лаком ИО која живе са родитељима временом су значајно већи ($Eta^2=0.087$, $p<0.01$), док домско искуство одрастања доприноси превенцији *емоционалних* проблема младих са лаком ИО, али не и типичних ($Eta^2=0.034$, $p<0.01$). Осим што дом не пружа презаштитнички модел васпитања карактеристичан за родитеље деце са ИО, друго објашњење домског контекста као протективног фактора емоционалних проблема младих са лаком ИО кандидаткиња види пре свега у предностима инклузивног одрастања деце са ИО са типичним вршњацима у дому. Заједнички живот и интензивна интеракција са типичним вршњацима омогућава деци са ИО да учењем по моделу науче социјалне вештине нужне за самопоуздано понашање. Анализа резултата и дискусија скреће пажњу на општу популацију родитеља деце са ИО, али и типичних вршњака, као циљну групу интервенције када су у питању *екстернализовани* и *емоционални проблеми* деце са лаком ИО. У аспекту *проблема са вршњацима* није показано да постоји значајна повезаност са интелектуалним статусом, односно врло ниске разлике показане су у компаративној групи ($Eta^2=0.028$, $p<0.05$). Налази о начинима решавања конфликта су показали да и у овом аспекту социјалног функционисања деца и млади са лаком ИО показују изражену *кооперативну* оријентацију (посебно деца са родитељским старањем) у решавању конфликта ($Eta^2=0.166$, $p<0.01$ -компромис; $Eta^2=0.093$, $p<0.01$ - решавање проблема), али и чешће него типична деца користе *доминацију* ($Eta^2=0.032$, $p<0.01$) и *избегавање* ($Eta^2=0.055$, $p<0.01$). Негативан однос околине према деци са ИО и етикетирање од стране других, поготово вршњака, децу са ИО истовремено мотивише и на деструктивне и на конструктивне начине решавања конфликта како би компензовала свој недостатак и потврдила своју социјалну компетентност. Увидом у релевантна истраживања и добијене налазе кандидаткиња то доводи у везу са улогом и жртве и насилника у вршњачким конфликтима. Средински фактори, делујући на мотивацију значајније утичу на начине решавања конфликта и вршњачке односе деце са ИО него интелектуални статус сам по себи. Сумирањем добијених резултата кандидаткиња закључује да деца са лаком ИО имају више капацитета у домену социјалног функционисања него што се то обично претпоставља и да уже и шире окружење има пресудну улогу у развијању и испољавању социјалних вештина деце са лаком ИО и указује на потребу даљих истраживања у овом подручју.

Каноничке корелационе анализе усмерене на испитивање повезаности социјалних вештина и социјалног функционисања деце и младих потврдиле су основне претпоставке истраживања које произилазе из концепта социјалне компетентности. Осим тога, детаљније су указале на сетове социјалних вештина које су повезане са одређеним исходима социјалног функционисања.

Резултати у првом пару каноничких варијабли са високим проценатом заједничке варијансе од 67.57% у компаративној групи и исто тако висок проценат од 66.59% у групи деце без родитељског старања потврдили су да, независно од родитељског статуса, развијене социјалне вештине *кооперативност*, *одговорност*, *самоконтрола* и *асертивност* су предиктори *просоцијалног понашања*, односно протективни фактор *екстернализованих* и *проблема у понашању*, као и *интернализваних* и *емоционалних проблема*. Тиме је потврђен концепт социјалне компетентности о повезаности социјалних вештина са наведеним аспектима социјалног функционисања. Чињеница да у узорку деце без родитељског старања има деце која имају развијене социјалне вештине и ефикасно емоционално и социјално функционишу, потврђује да присуство ризичних фактора у породици није нужно повезано са проблематичним облицима понашања младих, већ је само у питању већа вероватноћа да ће се они развити. Пошто у компаративној групи (процене наставника) није показана значајна повезаност наведених социјалних вештина са *проблемима са вршњацима* и *доминацијом*, а у домском контексту (процене васпитача) јесте кандидаткиња закључује да веза социјалних вештина са *проблемима са вршњацима* и *доминантним* стилем решавања конфликта није директна, већ посредована контекстуалним варијаблама. Кроз исцрпну дискусију добијених резултата и на

основу релевантних страних истраживања кандидаткиња се приклања ставу мањег броја аутора који указују да развијеност социјалних вештина и ефикасно социјално понашање само по себи нису поуздан показатељ квалитета вршњачких односа.

Поред процена одраслих, анализа резултата самопроцена са процентом заједничке варијансе од 42.77% у групи деце без родитељског старања и 55.06% у компаративној групи, потврдила је да развијене вештине *самоконтрола*, *емпатија* и *кооперативност* представљају предикторе ненасилне оријентације решавања конфликта и превенције *екстернализованих проблема* и *проблема у понашању*. Пошто је потврђено да самоконтролу деца перципирају исто као и кооперативност, кандидаткиња дискусију усмерава на повезаност *самоконтроле* и *емпатије* и указује да су то кључне вештине за конструктивно решавање конфликта и превенцију *екстернализованих* и *проблема у понашању*. Уз претходне налазе да у емпатији нема разлика у посматраним групама и у складу са другим истраживањима, кандидаткиња је потврдила да *емпатија* не подразумева неко одређено понашање и да је њено испољавање детерминисано развијеношћу *самоконтроле* и ситуационим факторима. Позитивна повезаност наведених социјалних вештина са *просоцијалним* понашањем показана је само у групи младих са родитељским старањем (самопроцене). У складу са концептом социјалне компетентности тиме је потврђено да само поседовање социјалних вештина није гаранција да ће се оне и испољити, односно да је *просоцијално* понашање посредовано циљевима појединца и критеријумима процене социјалне компетентности у конкретном контексту. Такође, добијени налази потврдили су везу *емпатије* и *просоцијалног* понашања.

Наредни канонички пар који објашњава 48,44% заједничке варијансе је потврдио да *асертивност* уз дефицит *самоконтроле* води *екстернализованим* и *проблемима у понашању*, али и да су ове вештине протективни фактор *интернализваних* проблема. С друге стране, претерана *самоконтрола* и недостатак *асертивности* позитивно су повезани са *интернализваним* проблемима, а негативно са *екстернализованим* и *проблемима у понашању*. Чињеница да *асертивна* деца чешће испољавају *екстернализоване* (недостатак самоконтроле) и *проблеме у понашању* (неиспољавање самоконтроле) али немају *интернализоване* проблеме, потврђује да је *асертивност* корисна за појединце који показују проблеме *интернализованог* спектра, али да не решава до краја проблем *екстернализованих* (реактивна агресија) и *проблема у понашању* (проактивна агресија). Пошто је показано да је асертивност подједнако развијена у свим подгрупама, кандидаткиња закључује да и *асертивност* сама по себи не имплицира неко одређено понашање већ да кључну улогу има вештина *самоконтроле*. Дефицит *самоконтроле асертивност* трансформише у *екстернализоване* проблеме, а претерана самоконтрола инхибира *асертивност* и повезана је са *интернализваним* проблемима. Анализирајући теоријске конструкте асертивности кандидаткиња претпоставља да повезаност *асертивности* са *проблемима у понашању* указује на децу која испољавају манипулативну асертивност. У зависности од ситауције ова деца своју *асертивност*, али и *самоконтролу*, могу испољити и у позитивном и у негативном правцу што иде у прилог тезе да модел некомпетентног насилника није сасвим адекватан. Добијени налази у складу су са бројним истраживањима о повезаности *самоконтроле* са проблематичним облицима понашања деце и младих али их и допуњују јер потврђују да, осим *самоконтроле*, и *асертивност* значајно доприноси *екстернализованим* и *проблемима у понашању*, као и *интернализваним* проблемима. Док у групи деце са родитељским старањем овај начин повезаности не одређују *проблеми са вршњацима*, у домском контексту одрастања он је повезан и са *проблемима са вршњацима* и овај начин повезаности показује мањи проценат заједничке варијансе (29.16%). Анализирајући *проблеме са вршњацима* у складу са досадашњим истраживањима сличне проблематике кандидаткиња проблеме са вршњацима објашњава и као узрок, и као последицу *екстернализованих* проблема. Такође, указује да дефицит *самоконтроле* доводећи до *екстернализованих* и *проблема у понашању* индиректно утиче на *проблеме са вршњацима* али и да перманентна одбаченост од вршњака и виктимизација (проблеми са вршњацима), услед фрустрације изазване негативним односом вршњака, доводе до реактивне агресије (екстернализовани проблеми) чиме се ствара зачаран круг. Налаз да ова деца имају више *проблема са вршњацима* од деце која показују *интернализоване* проблеме и претерану *самоконтролу* потврђују и друга релевантна истраживања. На тим основама кандидаткиња претпоставља да су *интернализвани проблеми* и *претерана контрола* понашања деце у дому последица интеракције претходних породичних искустава и темперамента детета, а не проблема са вршњацима. Даље каноничке анализе допуњују ове налазе и потврђују да и *интернализвани* проблеми могу бити искључива последица *проблема са вршњацима*.

Значајна каноничка корелација у групи младих без родитељског старања која објашњава 17.98% заједничке варијансе потврдила је да деца са *интернализваним* проблемима која нису *асертивна*, *емпатична* и

показују претерану *самоконтролу* у интеракцији са васпитачима имају и више *проблема са вршњацима* од *асертивне, емпатичне* деце са адекватном *самоконтролом* која немају *интернализоване* проблеме. Осим што потврђују претходне закључке да су *асертивност* и *емпатија* одређене развијеношћу *самоконтроле*, ови резултати указују и на значај *асертивности* и *емпатије* у превенцији *интернализованих* проблема и с тим у вези *проблема са вршњацима*. Деца која имају адекватну *самоконтролу* (не испољавају је са васпитачима) у зависности од околности и циљева у конкретној ситуацији *асертивност* и *емпатију* могу ставити у функцију и позитивног и негативног понашања. На основу добијених резултатаа и увидом у релевантна истраживња кандидаткиња претпоставља да ова социјално вешта деца управо због тога што не показују *самоконтролу* у интеракцији са васпитачима немају *проблема са вршњацима* као ни *интернализоване* проблеме. На то указује и повезаност каноничких парова (13%) који потврђују да су изразита *кооперативност* са васпитачима и *одговорност* у односу на домска правила, карактеристични за децу са *интернализованим проблемима*, повезани и са *емоционалним* проблемима, док млади који нису *кооперативни* са васпитачима и не усаглашавају своје понашање са нормама дома немају *интернализоване* и *емоционалне* проблеме. Указујући да супротстављање нормама дома и фигурама ауторитета представљају индикаторе *проблема у понашању* и кроз дискусију о „одговорној“ и „манипулативној“ *асертивности*, кандидаткиња указује да су ова деца у ризику за развијање проактивне агресије. Ови подаци потврдили су да, осим реактивне (дефицит *самоконтроле*), деца у дому испољавају и проактивну агресију, односно манипулативну *асертивност*. Осим тога, значајна али ниска повезаност каноничких парова (10%) која је показала да деца која нису *асертивна* и показују мању усмереност ка вршњацима имају више *емоционалних* и *проблема са вршњацима* од *асертивне* деце, уз све наведене налазе потврђују претпоставку кандидаткиње да је наклоност формалном систему или вршњачкој групи кључни критеријум прихваћености или одбачености од вршњака. Сумирањем добијених налаза кандидаткиња закључује да *проблеми са вршњацима* доприносе интензивирању *интернализованих* и развоју *емоционалних* *проблема кооперативне, одговорне деце са претераном самоконтролом, односно реактивној агресији и проблемима у понашању деце са дефицитом самоконтроле*. Налаз да *асертивност* као и *емпатија* не имплицирају неко одређено понашање већ да су условљене *самоконтролом* али и контекстуалним варијаблама указује да је правац развијања социјалне компетентности деце без родитељског старања потребно фокусирати не само на развијање социјалних вештина, пре свега *самоконтроле* и/или социокогнитивних процеса, већ и на одређене аспекте институционалне заштите.

Даље каноничке анализе потврдиле су да, поред негативних искустава у примарној породици, на социјалну компетентност и функционисање деце без родитељског старања утичу и индивидуалне карактеристике деце и варијабле институционалне заштите. Повезаност личних карактеристика деце и младих са показатељима њихове социјалне компетентности дели мањи проценат заједничке варијансе (41%) него када је у питању повезаност институционалних варијабли са социјалном компетентности (71%) деце и младих у дому. Из овог произилази да на развијање социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања значајнији утицај имају фактори институционалне заштите него личне карактеристике деце као што су узраст, пол, интелектуални статус. Закључено је да методе и садржаји васпитно корективне праксе пре подстичу *емоционалне* и *проблема у понашању* деце него што доприносе њиховој превенцији. Честа промена смештаја и неадекватна примена метода подстицања и спречавања деце и младих у институцијама, уз претходно породично искуство деце, значајно доприноси њиховим *интернализованим, екстернализованим* и *проблемима са вршњацима*. Институционални облик заштите не мора имати негативне ефекте на сву децу чији се развој наставља у овом облику заштите. Посебно значајним кандидаткиња сматра налаз да деца која нису мењала контекст одрастања и дуже остају у институцијама имају боље развијене социјалне вештине и ефикасније социјално функционишу од деце која су чешће мењала смештај и фигуре везаности.

Различити извори процене социјалних вештина и показатеља социјалног функционисања, њихова међусобна повезаност и поређење налаза добијених у групи деце и младих са и без родитељског старања, као и дискусија кандидаткиње заснована на аргументаваној анализи бројних других истраживања, омогућили су објективније и прецизније сагледавање социјалне компетентности деце и младих и потврдили значај контекстуалних и ситуационих варијабли на различито испољавање социјалних вештина и њихову повезаност са социјалним функционисањем деце и младих. На тај начин у потпуности је потврђен теоријски концепт социјалне компетентности да су развијене социјалне вештине снажан предиктор ефикасног социјалног функционисања, али да само поседовање социјалних вештина није гаранција да ће се оне и испољити. Синтезом свих добијених налаза кандидаткиња је конципирала модел програма развијања

специфичних социјалних вештина које недостају деци и младима без родитељског старања. Указујући на склопове социјалних вештина који су повезани са одређеним исходима социјалног функционисања, понуђени модел програма допринео би подстицању просоцијалног понашања и превенцији проблема у понашању ове деце, а самим тим и побољшању социјалне климе и међусобних односа у установама. Конкретне препоруке детаљније указују на предности и препреке институционалне заштите како би предложени модел развијања социјалних вештина могао да допринесе ефикаснијем социјалном функционисању деце и младих без родитељског старања.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

НАПОМЕНА: Експлицитно навести позитивну или негативну оцену начина приказа и тумачења резултата истраживања.

Резултати истраживања су детаљно приказани и протумачени у складу са захтевима које поставља методологија научних истраживања. На добро утемељеној теоријској равни заснованој на резултатима бројних релеватних истраживања и распоређеним садржајима у међусобно логички повезана поглавља, са континуитетом методолошког приступа, уследила су разубјена истраживања на основу којих је конципиран модел развијања социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања.

Добијене резултате статистичких анализа кандидаткиња је представила у посебном делу који садржи графички и табеларни приказ података. У оквиру сваке целине емпиријског дела налази су интерпретирани детаљно и систематично, у складу са постављеним циљевима и задацима. Анализа резултата садржи критички осврт и тумачења у складу са релеватним теоријским изворима и налазима сличних истраживања. Осим тога, кроз дискусију резултата и у закључном делу рада, кандидаткиња је отворила низ нових питања и проблематизовала нека ранија. Закључна разматрања и педагошке импликације логички су произашли из прегледно синтетизованих резултата.

Индуктивно-дедуктивни приступ, систематичност у приказу резултата, начин узорковања, ваљан избор метода, различитих инструмената и извора процене социјалне компетентности уз детаљну анализу релевантне литературе бројних показатеља социјалне компетентности, како типичне, тако и деце са интелектуалном ометеношћу несумњиво су допринели да емпиријско истраживање буде у једино могућој улози, а то је добијање таквих података који ће бити идентификовани као научни доприноси педагошкој теорији и васпитно-образовној пракси. Чланови Комисије приклањају се становишту да је мало примера у истраживању педагошких појава у којима је феномен социјалне компетентности испитиван као организована целина, на свим нивоима и са толиким бројем показатеља, разноврсним инструментима и различитим изворима процене социјалне компетентности деце и младих. Нема сумње да је мр Марија Јелић намерно избегла у својим истраживањима лакши пут и задржавање на дескрипцији и анализи појединачних показатеља социјалне компетентности, одредивши се за комплексну и вишедимензионалну студију. Иако тежи, одабрани истраживачки нацрт био је за кандидаткињу много привлачнији и плодноснији, при чему је педагошка теорија и пракса обогаћена и осавременењена.

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

НАПОМЕНА: Експлицитно навести да ли дисертација јесте или није написана у складу са наведеним образложењем, као и да ли она садржи или не садржи све битне елементе. Дати јасне, прецизне и концизне одговоре на 3. и 4. питање.

1. Да ли је дисертација написана у складу са образложењем наведеним у пријави теме

Дисертација је написана у складу са образложењем наведеним у пријави теме.

2. Да ли дисертација садржи све битне елементе

Дисертација садржи све битне елементе.

3. По чему је дисертација оригиналан допринос науци

Дисертација представља оригиналан допринос из бројних разлога. Пре свега кандидаткиња је емпиријски потврдила теоријски концепт социјалне компетентности и то на свим нивоима анализе социјалне компетентности што представља несумњив теоријско-методолошки допринос. Примењујући овај концепт на узорку деце и младих без родитељског старања добијени резултати представљају оригиналан научни допринос обзиром да у нашој средини нема истраживања која социјалну компетентност ове посебно вулнерабилне категорије посматрају као централни истраживачки проблем. У том смислу изложени налази добијени у односу на сваки од посматраних нивоа социјалне компетентности сами по себи доприносе фонду научног сазнања, а посебно због тога што уз породични статус укључују и налазе у односу на интелектуални статус деце и младих. Резултати о социјалној компетентности деце и младих са лако интелектуалном ометеношћу, осим што доприносе теоријским сазнањима о вези когнитивног и социјалног развоја, значајни су и због тога што емпиријски потврђују еколошки модел и теоријски концепт детерминанти родитељства који претпоставља значајнији утицај породичних и варијабли ширег система на социјалано понашање деце него фактора везаних за карактеристике деце.

Посебан домет и значај предузетих истраживања огледа се у богаћењу алтернативним садржајима метода

педагошког рада професионалаца у социјалној заштити са децом и младима без родитељског старања и инструментима за процену развијености социјалних вештина деце и младих. Свеобухватна процена социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања резултирала је оригиналним моделом програма намењеног развијању социјалне компетентности младих у заштити који је могуће прилагодити циљној групи деце у односу на личне карактеристике и врсту проблема у социјалном функционисању. Стварањем услова за примену програма и његове провере у пракси отвориле би се претпоставке за даља истраживања у овој области везана за детаљније структурирање процедура и корака за учење издвојених социјалних вештина, евалуацију ефеката овако конципираног програма и његове реализације у условима институционалне заштите, као и питање саме компетентности и едукације кадра за примену програма.

Све наведено свакако потврђује научну и практичну вредност дисертације. Осим тога, мноштво вредних налаза и педагошких импликација може послужити као полазна основа будућим истраживачима не само у области социјалне компетентности деце и младих без родитељског старања, већ и деце и младих са родитељским старањем, а посебно деце са лакоом интелектуалном ометеношћу. Питања која су се отворила а нису директно везана за предмет истраживања али су значајна и захтевају даља истраживања јесу: преиспитивање концепта асертивности, да ли су асертивност и емпатија социјалне вештине, способности или црте личности; истраживање повезаности контекстуалних варијабли са испољавањем социјалних вештина, односно емоционалне и социјалне компетентности деце и младих; испитивање повезаности социјалних вештина са различитим конструктима вршњачких односа (квалитет и број пријатеља, усмереност ка вршњацима, социометријски статус, виктимизација); повезаност академске и социјалне компетентности у редовним и школама које похађају деца и млади са интелектуалном ометеношћу и разлике у академској компетентности типичне и деце са интелектуалном ометеношћу; утицај различитих подржавајућих и неподржавајућих инклузивних окружења на социјални развој деце са интелектуалном ометеношћу; повезаност емоционалних проблема типичне и деце са интелектуалном ометеношћу са васпитним стиливима родитеља; утицај срединских варијабли на испољавање самоконтроле и екстернализоване проблеме деце са интелектуалном ометеношћу.

4. Недостаци дисертације и њихов утицај на резултат истраживања

Сваки научни рад који се заснива на емпиријским подацима укључује ограничења која произилазе из несавршених метода процене релевантних феномена. У том смислу, скала *проблеми са вршњацима* мери различите конструкте вршњачких односа (усмереност ка вршњацима, одбаченост, виктимизација), односно доста је грубо операционализована. Сама кандидаткиња указује да је за испитивање вршњачких односа пожељно користити осетљивије инструменте који би прецизније мерили одређене конструкте вршњачких односа (квалитет и број пријатеља, усмереност ка вршњацима, социометријски статус, виктимизација) и њихову повезаност са различитим показатељима социјалне компетентности. Могуће је да би одабир других инструмената пружио другачију слику о међуповезаности испитиваних исхода социјалног функционисања, социјалних вештина и различитих аспеката вршњачких односа деце и младих.

X ПРЕДЛОГ:

На основу укупне оцене дисертације, комисија предлаже:

- **да се докторска дисертација прихвати, а кандидату одобри одбрана**
- да се докторска дисертација враћа кандидату на дораду (да се допуни, односно измени) или
- да се докторска дисертација одбија

У Новом Саду, 14.08.2015.

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ:

Проф. др Радован Грандић, ментор

Др Милка Ољача, професор емеритус

Проф. др Оливера Кнежевић –Флорић

НАПОМЕНА: Члан комисије који не жели да потпише извештај јер се не слаже са мишљењем већине чланова комисије, дужан је да унесе у извештај образложење, односно разлоге због којих не жели да потпише извештај.